

ОБРАЗ МІСТА В РОМАНІ Т. МОРІСОН "JAZZ"

У статті здійснюється лінгвопоетичний аналіз зображення міста в романі відомої сучасної американської письменниці Т. Морісон "Jazz". Встановлено, що автор розвиває традиції створення художнього портрету міста, які були сформовані в англо-американській літературі попередніх століть. Дослідження ролі урбаністичного середовища в реалізації ідейно-тематичного змісту твору проведено в комплексі з лінгвостилістичним аналізом мовних засобів зображення.

Для сучасних досліджень в області аналізу словесно-художньої творчості характерним є загальнофілологічний підхід, який прийнято називати лінгвопоетичним. У рамках такого підходу при вивченні художнього твору неодмінно враховується зв'язок мовних засобів з вираженим ідейно-естетичним змістом [1: 199]. До розробки лінгвопоетичного підходу мовознавців спонукало переконання в тому, що художній текст є цілісним мовним утворенням, з якого неможливо вилучити окремі елементи, не порушивши їх органічний сплав [2: 8].

У процесі диференціації механізму лінгвопоетичного аналізу мовознавці дійшли розуміння того, що об'єктивних результатів дослідження можна досягти лише в комплексі з лінгвостилістичним вивченням мовних особливостей художнього тексту. Діалектична єдність лінгвостилістичного та лінгвопоетичного підходів зумовлена "мовленнєвою онтологією мовних одиниць у контексті" [3: 48], а також взаємодією різних рівнів дослідження при аналізі такого складного мовленнєвого утворення, як художній твір.

Одним з важливих напрямків лінгвопоетичного дослідження є аналіз фону літературної дії – значущого композиційного елементу художнього твору, що є необхідною умовою його структурної та інформативної цілісності. Лінгвопоетичний аналіз допомагає виявити зв'язок зображення предметно-просторового середовища з іншими образними системами художнього твору, а також його роль у розкритті втіленого ідейно-естетичного змісту. Важливою складовою фону літературної дії є зображення міського середовища. Парадигма сучасних досліджень образу міста в художніх творах охоплює різноманітну тематику – науковий інтерес викликає, зокрема, літературний портрет відомих великих міст [4; 5], втілення в зображенні міста символічних концепцій простору [6], співвідношення художньої техніки зображення зі стильовими константами певної літературної епохи [7]. Проте слід зазначити, що зображення міста в художніх творах розглядається, головним чином, у літературознавчому аспекті, поза увагою дослідників залишаються мовні ресурси його створення.

Актуальність нашого дослідження зумовлена не лише зростаючим інтересом мовознавців до зазначеної вище теми, а й потребою її комплексного вивчення в рамках лінгвопоетичного підходу. Стаття має на меті розкрити ідейно-естетичне значення образу міста та розглянути лінгвістичні засоби його створення в романі сучасної американської письменниці Тоні Морісон "Jazz". Одним із завдань є також показати спадкоємність художніх принципів зображення урбаністичного середовища в англо-американській літературі.

Історія заснування та розвитку міст є невід'ємною складовою розвитку людської цивілізації. Про це свідчить, зокрема, і той факт, що англійські іменники "city" (місто) та "civilization" (цивілізація) обидва походять від латинського "civitas" (місто). Як зазначають антропологи, функції найперших міст полягали в розподілі обов'язків між членами спільноти з метою забезпечення населення харчовими продуктами, здійснення обміну товарів та послуг, організації виробництва знарядь праці та зброї. Не останню роль відігравали необхідність захисту від нападів ворога, задоволення потреби людей у спілкуванні та організації дозвілля.

Хоча первісно міста були створені, щоб задовольнити життєво важливі потреби людей, вони, у свою чергу, активно впливали на формування стилю життя та характеру особистості. Як стверджує Льюїс Мамфорд у роботі "Культура великих міст", урбаністичний світ формує певні моделі мислення та поведінки людей, які, однак, не завжди сприяють удосконаленню їх особистих якостей. Саме з цієї причини людство завжди з певною недовірою ставилося до урбаністичної культури [8]. Популярний у XVIII столітті вислів Вільяма Каупера "Бог створив село, а людина – місто" ("God made the country, and man made the town" [5: 7]) відображав існуючий у свідомості людей асоціативний зв'язок між опозицією "село/місто" та антиномією "добро/зло".

Поступово місто перестає одностайно сприйматися як осередок лиха, але й майже два століття потому автори збірки "Образ міста в художній літературі" відзначають амбівалентний характер урбаністичної дійсності, де поряд з розкішшю існує бідність, а різноманіття можливостей для розвитку особистості співіснує із загрозою усамітнення та відчуження від суспільства [9: 6]. Окрім ізольованого, майже анонімного характеру життя негативний вплив здійснює занадто складний устрій

життєвого простору (саме через це великі міста отримали метафоричну назву "лабіринти"), який утруднює процес орієнтації мешканців у соціально-економічному середовищі сучасних мегаполісів. Водночас місто не втрачає своєї привабливості й продовжує залишатися для багатьох людей місцем здійснення найпоетичніших мрій.

Зростаюча роль міст в економічно-політичному житті суспільства поступово знаходить своє відображення в художній літературі – міський пейзаж стає невід'ємною складовою предметно-просторового фону літературної дії, що привносить елемент достовірності в художню картину світу. У XVIII столітті, в епоху індустріальної революції, яка супроводжувалася різким збільшенням населення великих міст, виникає особлива жанрова форма – урбаністичний роман. Однією з його стильових рис є наявність цілісних, композиційно та тематично завершених частин, в яких відтворено різноманітні політичні, економічні та культурні реалії урбаністичного світу [10: 13].

Існуючі протиріччя урбаністичного світу, які створюють у свідомості багатьох людей досить суперечливий образ, знаходять своє втілення в художньому дискурсі. Так, англійський письменник XVIII століття Т. Смолет у романі "The Expedition of Humphrey Clinker" порівнює Лондон із чудиськом, чия голова, розростаючись, залишає тіло без їжі: "London ... an overgrown monster, which like a dropsical head, will in time leave the body and extremities without nourishment and support" [11: 122]. Негаразди міської реальності автор протиставляє пасторальній ідилії сільського життя, посилюючи контраст алюзією на слова Горация: "O Rus, quand ego te aspiciam!" (О село, коли я побачу тебе?) [11: 96]. Інший англійський письменник XVIII століття Л. Стерн вдається до гумористичного зображення міста, використовуючи прийом розрядки – несподіваного зниження емоційної насиченості мовних елементів. Так, Париж охарактеризовано як найрозкішніше місто з жалюгідними вулицями: "The first, the finest, the most brilliant – The streets however are nasty" [12: 476]. Амбівалентне ставлення до міста простежується і в літературі XIX століття. Як зазначає Бертон Парк у роботі "Образ міста в сучасній літературі", зображення стає дедалі більше суб'єктивним, автори вдаються до метафоричних образів, які нерідко суперечать один одному – для письменників, як Бальзак або Діккенс, місто є водночас гротескним органічним тілом та гігантською машиною [7: 3].

Зображення міста становить невід'ємну складову багатьох творів письменників США, країни з найбільшою кількістю великих індустріальних міст. У значній кількості творів має місце поляризація образу міста – поряд із зображенням технічних досягнень урбаністичного світу показано його негативний вплив на духовний світ людини. Так, американський поет Уолт Уїтмен у поемі "Crossing Brooklyn Ferry" з деяким пафосом передає своє захоплення динамікою життя великого міста ("Flow-tide below me! I see you face to face!"; "I loved well those cities, loved well the stately and rapid river"; "We fathom you not--we love you--there is perfection in you also"), проте водночас його бентежать неспокій та складність урбаністичного світу: "I too felt the curious abrupt questionings stir within me" [13: 20]. Парадокси великого міста відтворені також у поемі Карла Сендберга "Chicago", де поряд із зображенням негативних сторін міського життя – злочинності та морального занепаду ("wicked", "brutal", "painted women under gas lamps luring the farm boys", "gun men who kill") показано силу духу людей, які завзято працюють для розбудови міста: "a city laughing through the dust, half naked, sweating proud to be a Hog Butcher, Tool Maker, Stacker of Wheat" [13: 34].

Зображення суперечливого характеру урбаністичної дійсності є однією з домінуючих тем сучасної американської літератури. Прикладом цьому слугують твори відомої афроамериканської письменниці, лауреатки Нобелівської премії по літературі, Тоні Морісон. Особливістю творчої манери письменниці є поєднання гострої соціальної тематики творів із поетично-ліричною манерою письма.

Дія роману "Jazz" (1992) відбувається в Нью-Йорку в 1920-х роках. У цей період особливої значущості набуває тема національної гідності та расової рівноправності. Наприкінці XIX-го та на початку XX-го століття під час економічної депресії велика кількість бідних афроамериканців переселяються зі сільськогосподарського півдня, де найчастіше трапляються прояви расизму, до більш розвинутих індустріальних районів на півночі країни. Великі міста стають центрами емансипації афроамериканців та боротьби проти расової дискримінації.

Як і багато інших мігрантів, герої роману – молоде подружжя – перебувають у захваті від великого міста, в якому почуваються сильними та незалежними: "There, in a city, they are not so much new as themselves: their stronger, riskier selves" [14: 33]; "they feel more like themselves, more like the people they always believed they were" [14: 35]. Проте поступово свобода обертається емоційним відчуженням, що руйнує подружні стосунки ("Twenty years after Joe and Violet train danced on into the City, they were still a couple but barely speaking to each other" [14: 36]) та змінює кожного з героїв як особистість. Закохавшись у зовсім ще юну дівчину, чоловік зраджує своєму кредо – ніколи не кривдити малюків та жінок ("never kill the tender and nothing female if you can help it" [14: 207]) та з ревності вбиває свою коханку. На похованні зраджена дружина, яка відчайдушно прагнула мати дітей, намагається покалічити обличчя небіжчиці, яка за віком могла б бути її дочкою: "When the

woman [...] went to the funeral to see the girl and to cut her dead face they threw her to the floor and out of the church" [14: 36]. Героїня доходить висновку, що, переселившись до міста, вони набули матеріальних благ, але втратили розуміння себе та навколишнього світу: "Before I came to the North I made sense and so did the world. We didn't have nothing and we didn't miss it" [14: 207].

Суперечливий характер урбаністичної реальності відображено не лише в сюжетній побудові твору, а й на рівні його мовної організації. Зокрема, в описах міста слід відзначити семантичне протиставлення виділених ознак. Так, місто зображено теплим та моторошним ("the City is [...] warm, scary" [14: 35]), без повітря, але наповненим диханням ("There is no air in the City but there is breath" [14: 34]); небо над містом водночас нависає і віддаляється ("a citysky presses and retreats, presses and retreats" [14: 35]). Створений контраст підкреслює різноманіття проявів дійсності та протилежний характер складових одного цілого.

Іншим поширеним засобом показу парадоксів міської дійсності слугують речення, які створюють неочікуваний ефект: у місті можна поїхати будь-куди, але не виникає бажання, адже все під рукою ("ride anywhere you please, although you don't please to go many places because everything you want is right where you are" [14: 10]); можна робити, що заманеться, проте місто постійно обмежує вчинки ("Do what you please in the City, it is there to back and frame you no matter what you do" [14: 8]); місто гостинне для тих, хто вміє себе захистити ("Hospitality is gold in this City; you have to be clever to figure out how to be welcoming and defensive at the same time" [14: 9]).

Ще однією характерною стильовою особливістю є психологізація зображення міста: описи представлені з точки зору оповідача, співвідносяться з його внутрішнім емоційним станом, який, у свою чергу, формується через переживання викладених подій. Якщо на початку твору оповідач висловлює своє палке захоплення містом ("I'm crazy about this City [...] A city like this one makes me dream tall and feel in on things" [14: 15-16]), то згодом його почуття набувають протилежного характеру. Саме місто, яке змінило традиційні устої життя та моральні принципи героїв, вбачається оповідачем підґрунтям їхньої трагедії: "the City, with its streets all laid out, aroused jealousy too late for anything but foolishness" [14: 111]). Наприкінці твору оповідач доходить висновку, що необхідно залишити місто, занадто сильна любов до якого навіяла хибні уявлення: "I ought to get out of this place. [...] It was loving the City that distracted me and gave me ideas" [14: 220].

На лексико-стилістичному рівні головним прийомом суб'єктивізації зображення виступають емоційно-експресивні образні засоби, серед яких найчастіше фігурує персоніфікація. Побудовані на основі явища антропоморфізму персоніфікації наділяють місто властивостями живих істот та людей: "and every morning it races through him [the City – Т.К.] like laughing gas brightening his eyes, his talk, and his expectations" [14: 34]; "at some time the citysky is changing its orange heart to black" [14: 38]; "The City thinks" [14: 50]. Завдяки цьому місто одухотворяється та постає як істота, що:

- контролює поведінку людини, обмежує волю, створюючи лише ілюзію свободи: "the City makes people think they can do what they want and get away with it" [14: 8]; "That's the way the City spins you. Makes you do what it wants, go where the laid-out roads say to [...] letting you think you're free [...] You can't get off the track a City lays for you" [14: 119];
- завдає болю: "if you pay attention to the street plans, all laid out, the City can't hurt you" [14: 8]; "the streets will confuse you, teach you or break your head" [14: 72];
- впливає на психологічний стан людини, викликаючи протилежні почуття – піднесені ("A city like this one makes me dream tall and feel in on things" [14: 7]) або негативні: "the City, with its streets all laid out, aroused jealousy too late for anything but foolishness" [14: 111];
- впливає на ритм життя, змушуючи додати зусиль ("City makes you tighten up" [14: 117]) або ж навпаки відпочивати та шукати задоволень ("the City urges contradiction most, encouraging you to buy street food when you have no appetite at all; giving you a taste for a single room occupied by you alone as well as a craving to share it with someone you passed in the street" [14: 117]);
- здатна впливати на природні явища: "But I have seen the City do an unbelievable sky [...] But there is nothing to beat what the City can make of a night sky" [14: 35].

Зазначені мовні засоби сприяють метафоризації образу міста, розумінню його як активної сили, яка впливає на людей, змушуючи їх робити або відчувати певні речі.

Як показав аналіз, продовжуючи традиції, які сформувалися в англо-американській літературі попередніх століть, Тоні Морісон створює суперечливий, привабливо-відразливий образ міста. Застосовані автором лексико-стилістичні засоби зображення посилюють співвіднесеність описів з художнім задумом письменниці – показати неоднозначний вплив урбаністичного середовища на суспільство та формують антропоцентричний характер зображення – описи стають проєкцією психологічного стану, створюють тональність, яка додає оповіді емоційного накалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Издательство АН СССР, 1963. – 250 с.
2. Чаковская М. С. Текст как сообщение и воздействие. – М.: Наука, 1986. – 73 с.
3. Мусатова Д. В. Лингвопоэтика описания интерьера (на материале английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / МГУ. – М., 1990. – 23 с.
4. Paschel U. No Mean City? The Image of Dublin in the Novels of Dermot Bolger, Roddy Doyle and Val Mulherns. – L.: Oxford Univ. Press, 2000. – 78 p.
5. Barth A. Einleitung // London Stories. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. – 2003. – S. 5-19.
6. Gillespie G. Proust, Mann, Joyce in the Modernist Context. – Washington: Catholic University of America Press, 2003. – 324 p.
7. Park B. The Image of the City in Modern Literature. – L.: Penguin Books Ltd, 1981. – 300 p.
8. Mumford L. The Culture of Cities. – N-Y.: Ungar, 1994. – 116 p.
9. Meckseper C. Die Stadt in der Literatur. – Göttingen: Vandenhoeck, 1983. – 94 S.
10. Keating P. J. The Working Classes in Victorian Fiction. – London: Routledge and Kegan Paul, 1971. – 228 p.
11. Smollet T. The Expedition of Humphrey Clinker. – L.: Penguin Books Ltd, 1976. – 427 p.
12. Stern L. The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman. – L.: Penguin Books Ltd, 1981. – 307 p.
13. Edwin C. Custer. Adventures in Poetry. – New York: Harcourt Brace and World, 1964. – 52 p.
14. Toni Morrison. Jazz. – London: Pan Books, 1993. – 229 p.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Ковальова Т. П. Образ города в романе Т. Моррисон "Jazz".

В статье проводится лингвопоэтический анализ изображения города в романе известной современной американской писательницы Т. Моррисон "Jazz". Установлено, что автор развивает традиции создания художественного портрета города, сформировавшиеся в англо-американской литературе предыдущих столетий. Исследование роли урбанистического окружения в реализации идейно-тематического содержания произведения проведено в комплексе с лингвостилистическим анализом языковых средств изображения.

Kovalyova T. P. The Image of the City in the Novel "Jazz" by T. Morrison.

The article deals with the linguopoetic analysis of the city description in the novel "Jazz" by the famous modern American writer T. Morrison. It is proved that the author develops the traditions of creating a city portrait, which were formed in the English and American literature of the previous centuries. The role of the urban environment in the representation of the idea content of the novel is investigated in combination with the lingual and stylistic analysis of the language means of description.